

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT
UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

VÜSALƏ VƏLİ qızı MƏMMƏDZADƏ

**AZƏRBAYCANDA TURİZMİN TƏŞKİLİNDƏ MƏDƏNİ İRSƏN
İSTİFADƏNİN MUZEYŞÜNASLIQ ASPEKTLƏRİ**

İxtisas: 6220.01 – Muzeyşünaslıq

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin “İctimai fənlər” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Röya Seyfəddin qızı Tağıyeva

sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

**Rəsmi
opponentlər:**

Gülbəniz İbrahim qızı Babaxanlı

filologiya üzrə elmlər doktoru

Ülkər Kamal qızı Talıbzadə

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

**Azərbaycan Dövlət Musiqi Mədəniyyəti
Muzeyi**

Müdafiə “_____” _____ 2016-cı il, saat ____ -da Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdindəki FD. 02.091 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1100, Bakı, Həsən bəy Zərdabi küçəsi 39 A.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**FD. 02.091 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, kulturologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent:**

F.R.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Dünyadakı qloballaşma prosesinin geniş vüsət alması və iqtisadi-ticarət əlaqələrinin intensivləşməsi ilə yanaşı elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənətin, turizm, asudə vaxt və əyləncə sərhədlərinin genişlənməsi mədəni irs fenomeninin əhəmiyyətini də getdikcə artırmış, mədəni dəyər statuslu sərvətlərdən insan kapitalına və davamlı inkişafa nail olunması məqsədilə istifadə üçün də əlverişli şərait yaranmışdır.

Bu, təsdiqini tapmış bir faktdır ki, hər bir xalqın mədəni irsi ilk növbədə onun tarixini, mədəniyyətini, varlığını, mövcudluğunu təsdiqləyir və yaşadır. Ona görə də minillikləri yola salan belə sərvətlərin qorunması başlıca şərtlərdən biridir. Qloballaşan dünyada həyatın ritmi bəzən ayrı-ayrı fərdlərin mənsub olduqları xalqı adət-ənənələrindən uzaqlaşdırır, hətta özlərindən sonrakı nəsllə hansı dəyərləri miras qoyacaqları barədə düşünmə imkanını belə əllərindən alır. Lakin bu mənəvi aşınmanın qarşısının alınmasının müxtəlif yolları aşkar edilib ki, onlardan ən mühümünü ayrı-ayrı xalqların əsrlər boyu yaratdığı maddi və mənəvi irsini bir məbəd kimi qoruyan muzeylərdir. Çünki muzeylər keçmişdən gələcəyə bir körpü və tariximizin yaddaş kitabı kimi olduqca mühüm və vacib missiya daşıyır.

Xalqların adət-ənənələrini özündə əks etdirən mədəni irs nümunələri: tarixi, arxeoloji və etnoqrafik abidələr, ənənəvi sənətkarlıq, folklor yaradıcılığı, milli bayram və mərasimlər, milli kulinariya, xalq musiqisi, xalçaçılıq və s. mədəni dünya tərəfindən həm də turizm ehtiyatları kimi qiymətləndirilir. Hazırda mədəni-iqtisadi münasibətlərdə əhəmiyyətli rol almış turizm dövlətlərarası iqtisadi, mədəni, sosial, elmi-texniki əlaqələrlə yanaşı qarşılıqlı etimadın, tolerantlığın, multikulturalizmin möhkəmlənməsində əhəmiyyətli rola sahibdir.

Turizm təkcə təbiəti seyr etmək, ondan mənəvi zövq almaqla bitmir. O, eyni zamanda təbliğat və təhsil, görkəmli adamlarla görüşlər, tarixi mədəniyyət abidələri ilə, qədim şəhərlərlə, incəsənətlə tanışlıq və s. sahəni əhatə edir. Turizm insan sağlamlığını möhkəmləndirir, dünya görüşünü genişləndirir, öz torpağını sevməyə və eyni zamanda tanınmağa xidmət edir. Deməli, turizm həm də mədəni fəaliyyətin təşkili forması olub, mədəniyyətin öyrənilməsi, təbliği, tarixin və müasir dövrün dərk edilməsi üçün bir vasitədir. Ona görə də ilk növbədə turizm-ekskursiya işinin istiqaməti nəzərə alınmalı, səyahət və ekskursiyalar zamanı mədəni fəaliyyətin təşkilində istifadə olunan forma və metodlar hazırlanmalı, bu fəaliyyət nəticəsində əldə ediləcək yeni bilik və bacarıqların gələcəkdə həyata tətbiqi, tarixi-mədəni irsə bağlılıq hissinin formalaşdırılması səviyyəsi müəyyənləşdirilməlidir.

Ölkəmizdə muzey işi qədim dövrlərdən başlayaraq özünəməxsus yol keçmişdir. Azərbaycan hökmdarlarının saraylarında, dini sitayiş yerlərində, tarixi, arxeoloji və etnoqrafik abidələrdə mədəniyyət tariximizin ən müxtəlif dövrlərinə aid qiymətli əşyalar və sənət nümunələri mühafizə edilmişdir. Tarixi və bədii-estetik əhəmiyyət daşıyan mədəni irs nümunələrinin mühüm bir qismi isə sonrakı dövrlərə həm də şəxsi kolleksiyalar vasitəsilə ötürülmüşdür. Eyni zamanda, tarixən regionda baş vermiş geosiyasi hadisələr nəticəsində Azərbaycan mədəniyyətinin, elminin, incəsənətinin unikal nümunələri yüksək estetik dəyərə malik əsl sənət möcüzələri kimi dünyanın ən məşhur muzeylərinin daimi əşyaları sırasında yer almışdır. Bu mənada tarixi, mədəni sərvətlərin toplanması, qorunub-mühafizə olunması məqsədinə yönəlmiş bir mədəni irs mərkəzi olmaqla, həm də mədəni sərvətlərin tədqiqi və təbliği funksiyasını yerinə yetirən muzey müəssisələrinin fəaliyyəti turizm infrastrukturunun əhəmiyyətli mərkəzlərindəndir.

Təəssüflər olsun ki, tarixən maddi - mənəvi xəzinəmiz sayılan neçə-neçə mədəni irs nümunələrimiz hərbi-siyasi münaqişələr və təcavüz nəticəsində daşınaraq dünyanın müxtəlif ölkələrinə aparılmışdır. Müstəqilliyimizin ilk illərində də xalqımız yenə belə bir tarixi ədalətsizliklə qarşılaşmış, çoxsaylı tarix və mədəniyyət abidəmiz, muzeylərimiz erməni işğalına məruz qalmış, dağıdılmış və ya mədəni irsimizin əhəmiyyətli bir hissəsi məhv edilmişdir. İşğal altındakı Azərbaycan ərazilərində tarix və mədəniyyət abidələrinin kütləvi məhvi və saxtalaşdırılması, qeyri-maddi irs nümunələrimizin ermənilər tərəfindən özününküləşdirilməsinə cəhdlər muzeyşünaslıq sahəsində çalışan tədqiqatçılar qarşısında da yeni vəzifələr müəyyənləşdirmişdir.

Yalnız ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin strateji siyasi mövqeyi nəticəsində mədəni irsin mühafizəsi və tədqiqi problemlərinə də hüquqi istiqamət verilmişdir. Bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması yönündəki fəaliyyətlər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən də uğurla davam etdirilməkdədir ki, bütün bunlar muzeyşünaslıq tədqiqatlarına da stimül verir.

O cümlədən, hüquqi bazasının əsası “Turizm haqqında” Qanunun qəbulu ilə qoyulmuş Azərbaycanda turizmin inkişafı, ölkəmizin Ümumdünya Turizm Təşkilatına tam hüquqlu üzv qəbul edilməsindən sonra yeni perspektivlər qazanmış¹, Azərbaycan həm mədəni irs, həm turizm, həm də

¹ Mədəni irsin qorunmasına dair normativ hüquqi aktlar toplusu (1 sentyabr 2001-ci ilədək olan vəziyyətə görə). Bakı, Elm, 2001, 280 s.; Turizm sahəsində normativ-hüquqi sənədlər. Azərbaycan Respublikası Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi. Bakı, 1999; Mədəniyyət

muzeysünaslıq sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa başlamış və beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur¹. Belə bir hüquqi-normativ baza Azərbaycanın sürətli iqtisadi-mədəni inkişafına təkan vermiş, regionlarda çoxsaylı iş yerləri açılmış, kommunikasiya inkişaf etdirilmiş, mədəni turizmə maraq artmışdır. Müxtəlif dillərə, mədəniyyət və dillərə mənsub olan, ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan və müxtəlif sosial-iqtisadi səviyyədə olan insanlar arasında fiziki və psixoloji səddin aradan qaldırılmasına şərait yaradan turizmin inkişafı ölkədə mədəniyyətin, incəsənət sahələrinin, hətta milli və adambaşına düşən gəlirin artmasına səbəb olmuş və mədəni-asudə vaxtdan səmərəli istifadəyə təkan vermişdir.

Azərbaycanın tarixən strateji cəhətdən əlverişli ərazidə, şərqdən qərbə, şimaldan cənuba gedən yolların üstündə yerləşməsi, tarixi-coğrafi baxımdan həmişə müxtəlif ölkələrin diqqət mərkəzində olması faktları müasir turizm potensialını müəyyənləşdirən amillərdəndir. Avropa ölkələri ilə tarixi əlaqələrin mövcudluğu, xalqımızın muzey əhəmiyyətli mədəni irs nümunələrinin zənginliyi Azərbaycanın mədəni turizm sektorunun səmərəli perspektivlərindən xəbər verir. Müasir dövrdə belə bir mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin muzeysünaslıq istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə, bu sahədə elmi araşdırmaların aparılmasına ciddi zərurət yaranmışdır ki, dissertasiya mövzusu da məhz bu baxımdan aktuallıq kəsb edir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Tədqiq olunan mövzunun ayrı-ayrı istiqamətləri həm azərbaycanlı araşdırıcıların, həm də xarici ölkə alimlərinin əsərlərində qismən tədqiq edilmişdir. Mənbələrə müraciət edərkən qarşımızda duran əsas hədəf, muzey işinin və turizm infrastrukturunun əlaqəli xüsusiyyətlərini, müasir dövrdə beynəlxalq, o cümlədən Azərbaycanın turizm sektorunda muzey müəssisələrinin mövqeyini araşdırmaq olmuşdur. Nisbətən yeni elm sahəsi sayılan muzeysünaslıqla əlaqədar aparılmış tədqiqatlarda əksəriyyət etibarlı ilə muzey tarixi, muzey işinin təşkili, ekspozisiya şəbəkəsi və ekspozisiyanın quruluşundakı estetik xüsusiyyətlər öyrənilmişdir. Lakin Azərbaycanda muzeysünaslıq promlemtikasının bir çox sahələrinə dair tədqiqatlar aparılsa da, muzeylərin

haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. “Mədəniyyət” qəzeti, 13 may 1998-ci il; Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. “Azərbaycan” qəzeti, 19 iyun 1998-si il; Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Qanun, 2000;

¹ Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında Konvensiya (16 noyabr 1972-ci il). Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 6 dekabr 1993-cü ildə qoşulmuşdur; Turizm Xartiyası və Turistin Kodeksi; Turizmin global etik kodeksi; YUNESKO-nun “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında” Konvensiyası (17 oktyabr 2003-cü il). Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 2 oktyabr 2006-cı ildə qoşulmuşdur.

turizm məqsədli fəaliyyəti ilə bağlı araşdırmalara yalnız son dövrlərdə diqqət yetirilmişdir ki, bu da asudə vaxtın səmərəli keçirilməsinə, ekskursiya, səyahət və turist marşrutlarının təşkilinə, həmçinin turistlərin başqa xidmət növlərindən istifadəsinin gücləndirilməsinə təkan vermişdir.

Problemlə bağlı dünya muzeyşünaslığında diqqət yetirdiyimiz araşdırmalarda, xüsusilə də türk, rus və ingilis dillərində nəşr olunmuş mənbələrdə mövzuya aid zəngin elmi qənaətlərə gəlinmişdir.

Turizm məqsədli muzey fəaliyyəti ilə bağlı araşdırdığımız əsərlər sırasında daha çox Türkiyə və Rusiya alimləri üstünlük təşkil edir. Türkiyəli tədqiqatçılardan A.Didem, E.Aksöz, M.Altıparmak, G.Emekli, B.Gülcan, M.Khalilova, Z.Oter, N.Ozdogan, S.Resuloglu, M.Uyğur, E.Baykan və A.Ünalın¹ əsərlərində mədəni turizmin ən aktual mövzuları araşdırılmışdır. Rusiya alimləri içərisində isə mədəni turizm problemlərini araşdıran alimlərdən A.P.Duroviç, İ.V.Zorin, V.A.Kvartalnov, F.İ.Kolber, M.E.Kuleşova, O.V.Raxmaleva, Q.Riçards, T.V.Rumyantseva, O.Q.Sevan, M.D.Suşinskaya, və P.M.Şulqinin² adları xüsusi yer tutur.

¹ Akman A.Didem. Turizm gelişmesinin yarattığı doğal və mədəni dəğişimler: Kas örneği. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, 172 s.; Aksöz Erkan. Turizm İşletmelerindeki Türk Gecelelerinin Türk Kültürünü Tanıtmaya Katkıları. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya, 2003, 138 s.; Altıparmak M. Turizmin Çeşitlendirilmesi, Sürdürülebilir Turizm ve Planlama. II. Turizm Şurası Bildiriler Kitabı. Ankara, 2002; Emekli Gözde. Coğrafya, Kültür Ve Turizm: Kültürel Turizm. İzmir, Ege Coğrafya Dergisi, 15 (2006), s.51-59; Gülcan Bilgehan. Türkiye'de Kültürel Turizmin Ürün Yapısı ve Somut Kültür Varlıklarına Dayalı Ürün Farklılaştırma İhtiyacı. Gazi Üniversitesi. İşletme Araştırmaları Dergisi 2/1 (2010) s.99-120; Khalilova Mövzul. Mədəni Turizm Bakimından Azərbaycan Şirvan Bölgesinin Arz Potansiyelinin Dəğerlendirilmesi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek lisans tezi, 2008, 118 s.; Oter Zafer, Ozdogan N.Osman. Kültür Amaçlı Seyahət eden Turistlerde Destinasyon İmici: Selçuk-Efes Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, Güz : 127-138, 2005; Özgören Ferahnur. Bos zaman pazarlaması ve müzecilikte bir uygulama. Marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü işletme anabilim dalı. Yüksek lisans tezi. İstanbul, 2007, 266 s.; Resuloglu Semiha. Koruma Olgusu ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarının Yaklaşımları. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2005; Uyğur Meydan Selma, Eda Baykan. Kültür Turizmi ve Turizmin kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. Ticaret və Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi Yıl: 2007 Sayı: 2, s.30-50; Ünal Ayşe Burcu. Türkiye'nin Avrupa Birliği Turizm Politikasına Uyumu. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 2007, 74 s.

² А.П.Дурович, Н.И.Кабушкин, Т.М.Сергеева и др. Организация туризма. Минск: Новое Знание, 2003. 496 стр.; И.В.Зорин, В.А. Квартальнов. Энциклопедия туризма. Справочное издание. М., Финансы и статистика, 2001; В.А.Квартальнов Теория и практика туризма. Учебник. М., Финансы и статистика, 2003; Ф.И.Колбер и др. Маркетинг культуры и искусства. – СПб.: Издатель Васин А.И., 2004; М.Е.Кулешова Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного

Nəzəri və praktik baxımdan daha çox faydalandığımız tədqiqat müəllifləri içərisində M.Birjakov, D.Kameron, T.P.Kalugina, T.Atagök, E.Balcioglu və M.Sezerin¹ adlarını, xüsusilə çəkə bilərik. M.Birjakovun “Turizmə giriş”² kitabında turizm mədəniyyətin ayrılmaz təzahür forması, fəal istirahətin ən əlverişli və səmərəli keçirilməsində yeni forma və metodlar seçilmə imkanı kimi təqdim edilir. Müəllif göstərir ki, insanların asudə vaxtlarında fiziki inkişafı bərabər mədəni istirahətin də mənalı təşkilində önəmli rol daşıyan turizm mədəniyyəti ocaqlarından ayrı təsəvvür edilməzdir. İnsanların fiziki cəhətdən kamil və hərtərəfli inkişafında, onların mədəni asudə vaxtının mənalı təşkilində ən effektiv vasitə kimi turizm, mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqədədir. Tarixən turizmin ilk əsas istiqamətlərindən biri təhsil məqsədli səyahətlər olmuşdur ki, turistlər öz səyahətləri zamanı görkəmli adamlarla, tarixi mədəniyyət abidələri, qədim şəhərlər, incəsənət əsərləri ilə tanış olmuşlar.

Muzeyşünas tədqiqatçılar üçün vacib mənbələrdən hesab etdiyimiz Atagök Tomurun “Müasir muzeyşünaslığın mənası: muzey və əlaqələri”³ əsərindən belə bir qənaət hasil olur ki, dünya təcrübəsində abidələr həm də turizmin inkişafına təsir göstərən, ölkənin turistlər üçün cəlbedici olmasını şərtləndirən mühüm faktorlardan biridir. Çünki istənilən ölkəyə səyahət

наследия. – М., 2002; О.В.Рахмалева Культурный туризм как фактор социально – экономического развития региона. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов, 2000, 22 с.; Г.Ричардс. Культурный туризм в Европе // Актуальные вопросы теории и практики туризма: Труды Академии туризма. Вып. 2. – СПб., 1997; Румянцева Т.В. Перспективы развития дестинаций культурного туризма. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2003; О.Г.Севан. Исторический город и туризм // Прогнозное социальное проектирование и город, Москва, 1995, с.403-415; М.Д.Сушинская. Культурный туризм: учебное пособие. Санкт-Петербургск, СПбГУЭФ, 2010, 128 с.; П.М.Шульгин. Историко-культурное наследие как особый ресурс региона и фактор его социально-экономического развития // Мир России. 07.06.2004. - <http://www.public.ru/>.

¹ М.Б. Биржаков. Введение в туризм: Учебное пособие – СПб: Издательский дом Герда, 2004 г.; Д.Ф.Камерон. Музей: храм или форум // Музейное дело. Музей – культура – общество: Сб. науч. тр. Вып. 21. М., 1992; Т.П.Калугина. Художественный музей как феномен культуры. – СПб, 2001; Tomur Atagök. Çağdaş Müzeciliğin Anlamı. Müze ve İlişkileri, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999; Emin Mahir Balcioglu. Müzeler ve Sosyal Sorumluluk. Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar, Yeni Müzecilik Uzman Eğitimi Projesi Seminerleri Kitapçığı, İstanbul, 2005; M.S.Sezer. Türkiye Turizm Sektöründe Müze Turizminin Payının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

² М.Б. Биржаков. Введение в туризм: Учебное пособие – СПб: Издательский дом Герда, 2004 г.

³ Tomur Atagök. Çağdaş Müzeciliğin Anlamı. Müze ve İlişkileri, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

edən turist ilk növbədə həmin ölkənin tarixini, yaşayış tərzini əks etdirən maddi-mədəniyyət nümunələrinə maraq göstərir. Öz növbəsində hər bir ölkə də qədimliyini, bəşər sivilizasiyasının formalaşmasındakı rolunu sübuta yetirmək, onu dünyaya təqdim etmək üçün mədəni irs nümunələrindən faydalanmış olur. Deməli, turizm həm də hər hansı ölkənin mədəni irsinin dünyaya tanıtılmasında vasitə rolu oynayır.

Azərbaycanda turizmin problemlərinə dair tədqiqatlar, əsasən iqtisadi və sosial-mədəni sahələri əhatə etsə də, burada muzeylərin turizm məqsədli fəaliyyətlərinə də qismən yer verilmişdir. Belə ki, İ.M.Ağakərimov, B.Ə.Bilalov, C.M.Cəfərov, V.S.Dərgahov, S.Rəhimov, H.B.Soltanova, C.A.Məmmədov, S.E.Məhişov¹ kimi tədqiqatçılar araşdırmalarında mədəni turizm, turizm-ekskursiya işinin təşkili, turizm-rekreasiya fəaliyyətləri də öz əksini tapmışdır. Xüsusilə də, İ.M.Ağakərimov, S.Rəhimov və S.E.Məhişovun tədqiqat işlərində mədəni turizmin muzeyşünaslıq aspektlərinə toxunulmuşdur.

Muzeyşünaslıq istiqamətli tədqiqatlar arasında R.Əfəndiyev, R.Tağıyeva, S.Məmmədəliyeva, S.Əmirxanov, E.Qurbanova, Y.Eyvazova, S.Rəhimov, N.Bağırovanın² əsərlərini qeyd edə bilərik ki, bu araşdırmalarda dissertasiya mövzusunun əsas istiqamətlərinə dair nəzəri-metodoloji və praktiki məsələlərin tədqiqinə də yer verilmişdir.

¹ İ.M.Ağakərimov, S.İ.Babazadə Ekskursiya və ekskursiya rəhbəri. Bakı, 2006; B.Bilalov, Məmmədov C. Azərbaycanla gəlmə turizm və onun inkişaf yolları (monoqrafiya). Bakı: 2004, 180 s.; C.M.Cəfərov. Azərbaycanda turizmin problemləri və inkişaf perspektivləri. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər II Beynəlxalq konqresin materialları (II kitab). Bakı: Qafqaz Universiteti, 02-05 may 2007, s.510-513; V.S.Dərgahov. Rekreasia-turizm ehtiyatları. Bakı-MBM, 2008, 216 s.; C.A.Məmmədov. Turizm termin və anlayışlarının izahlı ensiklopedik lüğəti. Bakı, 2007; S.Rəhimov. Turizm-ekskursiya işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Mütərcim, 2004, 340 s.; H.Soltanova. Turizmin əsasları. Bakı, 2007; S.E.Məhişov. Mədəni turizmin maarifçilik mahiyyəti və onun inkişaf amilləri. Sənət.ü.fəl.dok. ... dis. Bakı, ADMİU, 2014, 195 s.

² R.Əfəndiyev.Azərbaycan dekorativ tətbiqi sənəti. Bakı: 1999; R.Tağıyeva. Azərbaycan süjetli xalçaları. Bakı: İşıq, 1988, 143 s.; S.Məmmədəliyeva. Mədəniyyətimizin və mədəni incələrimizin hamisi: (1995-2007). Bakı: Nurlan, 2007, 421 s.; S.Rəhimov. Turizm-ekskursiya işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Mütərcim, 2004, 340 s.; E.Qurbanova. Mədəni irsin mühafizəsi və muzeyşünaslığın problemlərinə dair. Mədəni müxtəliflik sosial-siyasi dəyər kimi. Kulturoloqların II Milli Forumu (Beynəlxalq elmi-praktik konfrans, Bakı, 3 iyun 2010-cu il). Bakı: Elm, 2010, 504 s. (s.261-270); E.Qurbanova. Muzeylərdə elmi-tədqiqat işinin təşkili və metodikası. Dərslik. Bakı: Təknur, 2011, 272 s.; Y.M.Eyvazova. Muzey ekspozisiyası. Dərs vəsaiti. Bakı, "Mars Print" 2009, 228 s.; Y.M.Eyvazova.Muzeydənkənar tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və istismarı. Dərs vəsaiti. Bakı: "Mars-Print", 2010, 344 s.; Bağırova N.Q. Azərbaycan milli incəsənət muzeyinin dekorativ-tətbiqi sənət kolleksiyasının qorunması, saxlanması və təbliğində rolu. Sənəts. üzrə fəl. dok. ... dis. Bakı: ADMİU, 2013, 162 s.

Nəzəri və təcrübi baxımdan sənəşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Röya Tağıyevanın tədqiqatları və tərtib etdiyi kitablar bizə dissertasiya mövzusu ilə əlaqədar zəngin material vermişdir. O cümlədən, Azərbaycan, ingilis və rus dillərində nəşr edilən “Azərbaycan süjetli xalçaları”, “Azərbaycan Xalçası ensiklopediyası” kitabları muzeyşünaslıq və mədəni irs araşdırıcıları üçün gərəkli olan mühüm qaynaqları özündə ehtiva edir. Sırf muzeyşünaslıq fənni üzrə olmasa da, bu əsərlər müvafiq muzeylərin fəaliyyət göstərməsi üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edir, çünki hər hansı bir sahə üzrə ixtisaslaşmış bir muzeyin yaşaması mütləq həmin ixtisas üzrə əsaslı biliklərə söykənməsinə bağlıdır.

Yeganə Eyvazovanın “Muzey ekspozisiyası” və “Muzeydənkənar tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və istismarı” adlı kitablarında da mövzu üzrə bir sıra məsələlər yer almışdır. Kitablarda muzey ekspozisiyasının, muzeydənkənar tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və istismarının geniş şərh verilmiş, gələcək muzey mütəxəssislərinin muzeyşünaslığın əsas məzmununu qavraması, bütün incə məqamlarını dərk etməsi, bu fəaliyyət sahəsi ilə bağlı praktiki bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnməsinin zəruriliyi və aktuallığı əsaslandırılmışdır.

F.İ.İsmayılovun “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, istifadəsi və bərpa barədə təlimatlar”¹ adlı kitabında da mövzumuzə dair dəyərli materiallar yer almışdır. Habelə dissertasiya işində mövzuya dair çoxsaylı elmi-pedaqoji əsərlərə, monoqrafik araşdırmalara və Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik sənədlərinə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycanda turizmin inkişafı məqsədi ilə muzey fəaliyyətinə daxil olan mədəni irs nümunələrindən səmərəli istifadə edilməsinin elmi əsaslarını araşdırmaq dissertasiya işinin əsas məqsədidir. Eləcə də turizm infrastrukturunda muzeylərin fəaliyyət istiqamətlərinin və mədəni turizmin inkişafında mühüm yer tutan mədəni irs fenomeninin tədqiqi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiyalardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin verilməsi tədqiqatın əsas məqsədlərindəndir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqat zamanı aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Turizm infrastrukturunu və resurslarının yaranmasında mədəni irsdən istifadənin muzeyşünaslıq istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- Muzeylərdə mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin normativ-hüquqi bazası işlək mexanizmlərinin təhlil edilməsi;

¹ İsmayılov Faiq İslam oğlu. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, istifadəsi və bərpa barədə təlimatlar. Bakı: Nurlar (Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi), 2013, 184 s.

– Mədəni müxtəliflik və özünəməxsusluq kontekstində mədəni irsin turizm məqsədli istifadəsinin elmi cəhətdən təhlil edilməsi;

– Mədəni irsin qorunması və təbliği sahəsində Heydər Əliyev Fondunun Azərbaycanda və dünyadakı fəaliyyətinin elmi-mədəni baxımdan dəyərləndirilməsi;

– Mədəni irsin mühafizəsi sahəsində dünya təcrübəsinin Azərbaycan mühitinə tətbiqi yollarının araşdırılması və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın səmərəli nəticələrinin qiymətləndirilməsi;

– Xarici muzeylərdə mühafizə edilən Azərbaycan maddi mədəni dəyərlərini müəyyən etmək və onların geri qaytarılması üçün beynəlxalq əməkdaşlıq yollarını müəyyən etmək;

– Azərbaycan tarix və mədəniyyət abidələrindən mədəni turizm potensialı məqsədilə istifadə imkanlarının optimal istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

– Turizmin inkişafı baxımından muzey işinin təşkili, muzeyləşdirmə və mədəni irs obyektlərinin istifadəyə verilməsinin perspektivlərinə dair təklif və tövsiyələrin elmi əsaslandırılması.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqat obyektini Azərbaycanda turizmin təşkilində mədəni irsdən istifadənin muzeyşünaslıq aspektləri təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə mədəni irsin mühafizəsi mərkəzi kimi muzeylər, turizm infrastrukturuna daxil olan mədəni irs nümunələri, mədəni irsin mühafizəsinin müasir formalarından muzey işinin təşkili, muzeyləşdirmə və mədəni irs obyektlərinin istifadəyə verilməsi prosedurları təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları və mənbəşünaslıq bazası. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını muzeyşünaslıqla bağlı tədqiqatların nəticələri, muzeyşünaslığın prinsipləri, anlayışları, kateqoriyaları, qanunları, mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin tətbiqi metodları, habelə mədəni irsin mühafizəsi sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsinin və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın hüquqi-normativ bazası təşkil edir. Dissertasiyada məntiqilik, tarixilik, müqayisə, sistemli yanaşma metodlarına riayət olunmuş, habelə statistik, sənədlərin təhlili və ekspert sorğu metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın mənbəşünaslıq bazasına elmi mənbələrlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq hüquqi sənədlər də daxildir. O cümlədən, mədəni irsin qorunmasını, muzey və turizm fəaliyyətini nizamlayan normativ-hüquqi sənədlərə (“Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında konvensiya”, “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında konvensiya”, “Hərbi konfliktlər zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqında Haaqa konvensiyası”, “Turizm xartiyası və turistin kodeksi”, “Turizmin global etik kodeksi”, “Afina xartiyası”, “Venetsiya xartiyası”) istinad edilmiş, Ümumdünya İrs

Komitəsinin (ÜİK), Beynəlxalq Muzeylər Şurasının (İCOM), “Mədəni turizm üzrə Beynəlxalq Komitə”nin, İKOMOS, İKKROM və “Roma mərkəzi” kimi beynəlxalq qurumların qərar və tövsiyələri nəzərdən keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası müvafiq qanunvericiliyi də dissertasiyanın mənbəşünaslıq bazasında mühüm yer almışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi problemin Azərbaycan muzeyşünaslığında ilk dəfə dissertasiya işi səviyyəsində araşdırılmasından ibarətdir. Çünki tədqiqatlarda mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin muzeyşünaslıq aspektlərinə qismən toxunulsa da mövzu indiyədək monoqrafik şəkildə araşdırılmamışdır. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi də problemə məhz belə bir sistemli yanaşma ilə müəyyən olunur və əsasən aşağıdakı müddəalarda öz əksini tapır:

– Azərbaycan muzeyşünaslığında ilk dəfə olaraq mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin təşkilində muzeylərin fəaliyyət istiqamətləri araşdırılmış və turizm fəaliyyətinin təşkilində muzeyşünaslığın qarşısında duran prioritetlər müəyyənləşdirilmişdir. Turizm infrastrukturu və resurslarının yaranmasında mədəni irsdən istifadənin muzeyşünaslıq istiqamətləri dünya təcrübəsi baxımından müqayisəli şəkildə tədqiq edilmiş, muzeylərdə mədəni irsdən turizm məqsədli istifadə zamanı normativ-hüquqi bazanın işlək mexanizmlərinə elmi qiymət verilmişdir;

– Azərbaycan multikultural cəmiyyətində turizm fenomeninin sosial-ictimai təsirləri nəzərdən keçirilmiş, habelə muzey marketinqi və muzey turizminin inkişafına investisiya qoyuluşlarından səmərəli istifadənin praktikasına dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəticələrə gəlinmişdir;

– Mədəni irsdən turizm məqsədli istifadə prosesində problemə mədəni müxtəliflik və özünəməxsusluq kontekstində yanaşılma zərurəti tarixi, elmi və mədəni cəhətdən əsaslandırılmışdır. Mədəni irsin tədqiqi, təbliği və istifadəsində maddi-mənəvi dəyər statusunun əhəmiyyəti və elmi izahı verilmiş, maddi irsin qorunması və təbliğində Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti muzeyşünaslığın meyarları çərçivəsində təhlil edilmişdir;

– Dövlət mədəniyyət siyasətində mədəni irsin mühafizə və istifadəsi məsələləri ilk dəfə olaraq muzeyşünaslığın kriteriyaları müstəvisində araşdırılmışdır. Mədəni irsin mühafizəsi sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi səviyyəsinə elmi qiymət verilmiş, bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın tarixi və praktik nəticələri tədqiq edilmişdir. Turizmin inkişafı baxımından muzey işinin təşkili, muzeyləşdirmə və mədəni irs obyektlərinin istifadəyə verilməsinin perspektivləri təhlil edilərək elmi qənaətlərə gəlinmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat prosesində əldə olunan elmi qənaət və nəticələr muzeyşünaslıq sahəsindəki müasir təcrübə-

nin, habelə turizm işinin təşkilində mədəni irsdən istifadənin öyrənilməsi baxımından praktiki mahiyyət kəsb edir. Dissertasiya işi muzeyşünaslar və turizm sahəsində çalışanlar üçün faydalı bir elmi mənbə ola bilər. Araşdırma zamanı əldə edilmiş elmi nəticələrdən “Muzeyşünaslıq”, “Mədəni irs”, “Turizmin əsasları” kimi fənlərin, muzeyşünaslıqla bağlı kursların tədrisində, turizm və incəsənət profilli ali və orta ixtisas məktəblərinin müvafiq dərş proqramlarında istifadə etmək olar.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin “İctimai fənlər” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri yerli və beynəlxalq səviyyəli elmi-praktik konfranslarda məruzə edilmiş, işin müxtəlif bölmələri üzrə hazırlanmış məqalələr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda dərc olunmuşdur.

Tədqiqatın strukturu. Tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət heyətinin qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dissertasiyaların tərtibi qaydaları”na uyğun olaraq hazırlanmışdır. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, altı yarımfəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin təşkilində muzeylərin fəaliyyət istiqamətləri**” adlı I fəslə iki yarımfəsildən ibarətdir. “**Turizm infrastrukturunu və resurslarının yaranmasında mədəni irsdən istifadənin muzeyşünaslıq istiqaməti**” başlıqlı I yarımfəsildə cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı nöqteyi-nəzərindən turizmin əhəmiyyəti təhlil edilir, Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi problemlərin bir çoxunun həll edilməsi baxımından imkanlar və əlverişli şərait yaratması əsaslandırılır. Göstərilir ki, ölkədə turizmin inkişaf etdirilməsi çoxsaylı yeni iş yerlərinin açılmasına, kənd əhalisinin şəhərə xaos axınının qarşısının alınmasına, əhalinin kommunikasiya və mədəni əlaqələrinin artmasına geniş imkanlar açır. Turizmin inkişafı regionlarda mədəniyyətlərarası inteqrasiyanın güclənməsinə də əlverişli şərait yaradır. Sosial-iqtisadi həyatdakı rolundan əlavə turizmin ölkənin dünyadakı siyasi-mədəni mövqeyinin möhkəmləndirilməsində də əhəmiyyətli payı vardır. Beynəlxalq turizm fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi turist axımına səbəb olur ki, bu da mədəni-iqtisadi yüksəlişə və mədəniyyətin informativ yollarla dünyaya yayılmasına zəmin yaradır.

Qeyd edilir ki, mədəniyyət müəssisələri şəbəkəsinin, o cümlədən muzeylərin mədəni turizm fəaliyyətlərindəki payı artdıqca ölkənin turizm potensialı, turist axını nəticəsində maliyyə və təbliğat resursları artır. Turizm xidmətlərindən əldə olunan gəlirlər ölkənin, o cümlədən regionların mədəni-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Turizm gəlirlərinin

dövriyyəyə daxil olması öz səmərəsini verdikcə həm turizm servisinin səviyyəsi yüksəlir, həm də mədəniyyət müəssisələrinin fəaliyyətində stimullaşdırma güclənir ki, nəticədə digər sahələrlə yanaşı mədəni irsin qorunması, istifadəsi və təbliğində də canlanma müşahidə edilir. Digər turizm növlərindən fərqli olaraq mədəni turizm sektoru ekoloji mühitin və landşaftın qorunub saxlanması baxımından əlverişli imkanlar açır. Xüsusilə də, muzeylər tarixin müəyyən məqamını özündə yaşadan, ötən əsrlərin müxtəlif olaylarından xəbər verən maddi dəyərləri toplayan, qoruyub saxlayan, komplektləşdirən, tədqiq və təbliğ edən maddi-mənəvi xəzinə, mədəniyyət müəssisəsi və mədəni irs mərkəzi olduğu üçün buraya yalnız qiymətli əşyaların, maddi sərvətlərin saxlanacağı kimi baxılması muzeyşünaslığın müasir meyarları baxımından məqbul sayılır.

I yarımfəsildə habelə “mədəni irs” anlayışının terminoloji mahiyyəti, məzmunu və əsas mühafizə problemlərinin izahı verilir. Mədəni irsin təşəkkülü və inkişafının əsas mərhələlərinə dair səciyyəvi xüsusiyyətlər şərh edilərək memarlıq, monumental heykəltəraşlıq və boyakarlıq əsərləri, arxeoloji xarakterli ünsürlər və ya strukturlar, kitabələr, mağara məskənləri və tarix, incəsənət, yaxud elm baxımından görkəmli universal dəyərə malik ünsür qrupları və s. dəyərlər “mədəni irs” anlayışı altında ümumiləşdirilir¹. Habelə, bu anlayışa insan əlinin bəhrəsi, yaxud insan və təbiətin birgə əsəri, eləcə də, diqqətləyiq arxeoloji yerlər daxil olmaqla, tarix, estetika, etnologiya və ya antropologiya baxımından görkəmli universal dəyərə malik zonalar da daxil edilir.

I fəslin “**Muzeylərdə mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin normativ-hüquqi bazası**” adlanan II yarımfəsildə mədəni irs hər hansı bir cəmiyyətin üzvlərinə ortaq keçmişlərini xatırladan və anladan, insanlar arasındakı həmrəylik və birlik duyğularını gücləndirən bir xəzinə kimi təqdim edilir. Mədəni dəyərlər millətin, dövlətin sərvəti və xalqların milli-mədəni həyatında və dünyagörüşündə mühüm rol oynayan bir anlayış kimi araşdırılır.

Göstərilir ki, kimliyimizlə, mədəniyyətimizlə, tariximizlə bağlı mədəni irs bütün maddi və qeyri-maddi dəyərlərin cəmidir. Maddi-mədəni irsə tarix və mədəniyyət abidələri, o cümlədən etnoqrafik, arxeoloji, incəsənət, sənədli abidələr, memarlıq ansambları, qoruqlar, faunalar, mədəni peyzajlar, qədim şəhərlər daxildir. Dil də daxil olmaqla, şifahi ənənələr və

¹ Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında Konvensiya (16 noyabr 1972-ci il); Süleymanlı M.A., Eyvazova Y.M. Mədəni irs. “Muzey işi, arxiv işi, tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi” ixtisası üzrə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi proqram. Bakı: ADMİU, 2016, 34 s.

ifadələr; ifaçılıq sənətləri, sosial təcrübələr, mərasimlər, bayram tədbirləri, təbiətə və kainata aid bilik və təcrübələr, ənənəvi sənətkarlığa aid bilik və təcrübələr isə qeyri-maddi mədəni irsin daşıyıcısı kimi xarakterizə edilir.

Muzeylərdə mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin normativ-hüquqi bazasının beynəlxalq sənədlərə istinadən təsnif edildiyi bu yarımfasildə qeyd edilir ki, dünya mədəniyyət irsi siyahısı – YUNESKO-nun Dünya İrsi Komitəsi tərəfindən təyin olunmuş və yerləşdikləri ölkənin dövlət orqanları tərəfindən qorunmasına zəmanət verilmiş, bütün dünya üçün əhəmiyyətli bir dəyər daşdığı qəbul edilən təbii və mədəni abidələrin siyahısıdır. Dünya mədəniyyət irsi siyahısının yaradılmasında məqsəd bütün insanlara məxsus olan dəyərlərin qorunmasında beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirməkdir.

YUNESKO-nun 1972-ci ildə qəbul etdiyi 38 maddəlik qətnaməsində ümumdünya irsinin hamı tərəfindən bir nəfər kimi qorunmalı olduğu qeyd edilmişdir. Qətnaməyə 175 dövlət qoşulmuşdur ki, bunlardan 21 dövlət ümumdünya irsinin idarə heyətinin üzvüdür. Vaxtaşırı olaraq yenilənən ümumdünya irsinin siyahısı üzrə (2009-cu il aprel ayına olan statistik məlumata görə) dünyanın 186 ölkəsində 689-u mədəni, 176-sı təbii, 25-i dini olmaqla, ümumdünya irsi kimi qorunan 890 abidə vardır. Yeni abidələrin əlavə olunması siyahının durmadan genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Hal-hazırda 186 ölkədən 166 dünya irsinin siyahıya əlavə edilməsi üçün sənədlər toplanır və abidələrdə araşdırmalar aparılır¹. Ümumdünya irsini müəyyənləşdirən şərtlər də müntəzəm olaraq yenilənir.

Tədqiqat işində YUNESKO-nun tərkibində “A” statusuna malik İKOM, İKOMOS və Roma mərkəzi kimi qurumların nizamnaməsinə istinadən mədəni irsdən istifadə qaydaları da təhlil edilir. Göstərilir ki, YUNESKO tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və mühafizəsi məsələsi üzrə ölkələrlə əməkdaşlığı Beynəlxalq Muzeylər Şurası (İKOM), Abidələr və diqqətəlayiq baxmalı yerlər məsələləri üzrə Beynəlxalq Şura (İKOMOS) və Bərpa məsələlərinin tədqiqatı üzrə Beynəlxalq Mərkəzi (Roma Mərkəzi) vasitəsilə həyata keçirir ki, bu da digər təşkilat və orqanlarla məsləhətləşmələr aparılmasını təmin edir. Bu rəsmi qurumların əhatəli və geniş məzmunlu bir termin kimi qəbul etdiyi mədəni irs fenomeni cəmiyyətin bütün maddi və mənəvi nailiyyətlərinin cəmi, onun ictimai yaddaşda saxlanılan tarixi təcrübəsi olaraq turizm məqsədli fəaliyyətlər üçün əlverişli zəmin yaradır.

Həm YUNESKO, həm də Avropa Şurasının prioritetlərində “cəmiyyətin canlı bir hissəsi kimi qorunması” tövsiyə olunan mədəni irsin

¹ Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında Konvensiya (16 noyabr 1972-ci il). http://files.preslib.az/projects/azereco/az/eco_m4_7.pdf

geniş məzmunu “maddi-mədəni irs” və “qeyri-maddi mədəni irs” kimi başa düşülür ki, muzeylər hər iki kateqoriyadan olan mədəni irs nümunələrinin mühafizəsini həyata keçirir. Belə qəbul edilir ki, irs – tarixi varisliyin ötürücü vasitəsi olmaqla həm də mədəni hadisədir və bəşəri, milli, etnik xüsusiyyətləri vardır. İrs – bəşəriyyətin ictimai və tarixi proseslərdə topladığı maddi və mənəvi dəyərləri özündə yaşadan, mühafizəkar səciyyə kəsb edən, tarixlə gələcək arasında bir körpü funksiyası icra edən mədəniyyət fenomenidir. Müasir elmi-nəzəri fikirdə irs fenomeninə genetik, ekoloji və coğrafi yanaşmalar mövcuddur ki, bu yanaşmalarda irs – milli, yaxud regional mədəniyyətin özünəməxsusluğunun mühafizəsini təmin edən tarixi yaddaş daşıyıcısı, cəmiyyət və biosferin davamlı inkişafının əsası və dünya, ayrı-ayrı region, ölkə, etnos, əhali qruplarının mədəni və təbii rəngarəngliklərinin mühafizəsinin əsası kimi təqdim edilir.

Qeyri-maddi mədəni irs isə YUNESKO-nun ümumdünya irsi layihəsinə bənzər, lakin mədəniyyətin qeyri-maddi sahələrini əsas tutan konsepsiyadır. Qeyri-maddi mədəni irslə bağlı fəaliyyətlər YUNESKO-nun 2003-cü il sentyabrın 29-dan oktyabrın 17-dək Parisdə keçirilən 32-ci sessiyasında qəbul edilmiş “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında” Konvensiya¹ ilə tənzimlənir. Bu Konvensiya qloballaşma və sosial dəyişiklik proseslərinin insanlar arasında dialoqa şərait yaratması ilə yanaşı, həm də dözümsüzlük təzahürlərinə yol açdığı, qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üçün vəsait çatışmazlığının bu irsin deqradasiyaya uğraması, yox olması və dağıdılması üçün ciddi təhlükə mənbəyi olduğu, bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin qorunmasının təmin edilməsi ilə əlaqədar yaşanan ümumi narahatlıq, insanlar arasında yaxınlaşmaya, mübadiləyə və qarşılıqlı anlaşmaya rəvac verən amil kimi qeyri-maddi mədəni irsin əvəzsiz rolu nəzərə alınaraq qəbul edilmişdir.

“Azərbaycan multikultural cəmiyyətində turizm fenomeni və maddi-mənəvi dəyər statusunun muzeyşünaslıq aspekti” başlıqlı II fəslin ilk yarımfəslə **“Mədəni müxtəliflik və özünəməxsusluq kontekstində mədəni irsin turizm məqsədli istifadəsinin elmi təhlili”** adlanır. Bu yarımfəsilə multikultural cəmiyyətdə mədəni irs fenomeni özünəməxsusluq və mədəni müxtəliflik kontekstində təhlil edilir, Azərbaycan cəmiyyətinin multikultural statusu, qloballaşma və mədəni inteqrasiya dövründə tolerantlıq amilinin əhəmiyyəti açıqlanır. Müasir Azərbaycan cəmiyyətində

¹ YUNESKO-nun “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında” Konvensiyası (17 oktyabr 2003-cü il). http://www.e-qanun.az/files/framework/data/12/f_12418.htm

özünəməxsusluq və mədəni müxtəlifliyin xüsusiyyətləri Azərbaycan cəmiyyətinin dünyaya təqdim etdiyi multikulturalizm örnəyinin tarixi, mədəni və siyasi əsasları tədqiq edilir.

Öz zəminini Azərbaycan xalqının sosial-mədəni tarixindən götürən multikulturalizm ideyaları beynəlxalq və ölkədaxili turizmin inkişafında da təsirsiz qalmamışdır. Çünki dünya mədəni turizm təcrübəsində mədəni müxtəliflik, mədəni ekzotika, mədəni irs kimi amillərin turizm infrastrukturuna təsirinin inkişaf edən templə artığı təsdiqlənir.

Etnoqrafik rəngarəngliyi və mədəni mozaikası ilə seçilən Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasəti elan edilməsi turizm və mədəniyyətin inkişafı baxımından da divindətlər gətirir. Çünki ölkənin əsas milli ünsürünü təşkil edən Azərbaycan türkləri ilə yanaşı, burada yaşayan və özlərini azərbaycanlı sayan ləzgi, talış, tat, avar, molokan, ingiloy, saxur, dağ yəhudiləri, xınalıqlılar, buduqlular, qızırlar kimi etnik qrupların hər biri özünəməxsus fərqli mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Məişət həyatında, sənətkarlıqda, mətbəxdə, bayram və mərasimlərdə öz əksini tapmış bu mədəni müxtəliflik etnik rəngarəngliyi ilə seçilən bölgələrin turizm potensialını artırır. Bu mənada Azərbaycanın dəyər statusu qazanmış rəngarəng mədəniyyəti əsas turistik cəlbediciliklərdən biridir.

Dissertasiyada mədəni irs konsepsiyasının mahiyyətinin dərk edilməsi üçün ona yaxın olan anlayışlar da nəzərdən keçirilmiş, mədəni irs və mədəni dəyər (mədəni xüsusiyyət) anlayışlarının qarşılıqlı təsirləri mənbələrə istinadən məsələ ilə bağlı iki əks nöqteyi-nəzər araşdırılmışdır. Məsələn, M.M.Boquslavski YUNESKO-nun beynəlxalq hüquqi aktların təhlili əsasında belə nəticəyə gəlir ki, “mədəni dəyər” və “mədəni irs” anlayışları bənzərdir¹. S.N.Molçanov isə hesab edir ki, “mədəni dəyər” termini şübhəsiz, daha universaldır, xalqların mədəni irsinin (sərvətinin) ən əhəmiyyətli hissəsini özündə ehtiva edir və xüsusilə dəyərli hissəsidir. Çünki mədəni irs (sərvət) özündə mədəni dəyərlərin xüsusi halını təqdim etdiyi üçün mədəni irsin (sərvətin) kateqorial problemlərinə daha geniş kontekstdə – mədəni dəyərlərin problematikası kontekstində baxmaq lazımdır². Bununla yanaşı praktiki olaraq “mədəni irs” və “mədəni sərvət” terminlərinin tam qarşılıqlı əvəzlənməsi yalnız YUNESKO-nun aktları çərçivəsində deyil, həmçinin ümumən beynəlxalq hüquqda vurğulanır.

¹ Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей. М.: Междунар. отношения, 1979. с.23; Kərimova L.Ə. Mədəni özünəməxsusluq və mədəni irsin qorunmasına dair beynəlxalq normativ-hüquqi baza. “Müasir mədəniyyətşünaslıq” jurnalı, 2016, № 2, s.43.

² Молчанов С.Н. Об использовании понятий «культурные ценности» и «культурное наследие» в международном праве.

<http://www.patrimony.ru/page4/page33/page105/page113>

O.V.Qalkova tədqiqatçı D.Lovental və D.Bleykun mövzuya dair fikirlərini belə şərh edir ki, “mədəni sərvət” və “mədəni irs” anlayışları arasında münasibət aydın deyil. D.Bleyka görə, bəzi hallarda onların qarşılıqlı əvəzlənməsi ola bilər. Eyni zamanda, Haaqa Konvensiyasında (1954) verilən mədəni sərvət (mədəni dəyər) anlayışının müəyyənləşdirilməsinə istinad edərək belə nəticəyə gəlir ki, bu sənəddən də “aydın göründüyü kimi mədəni dəyər (sərvət) mədəni irsin elementlərindən biridir”¹.

Beynəlxalq qanunvericilik təcrübəsi də təsdiq edir ki, insanların mənəviyyəti, əxlaqi normaları və baxışları ilə bağlı olan mədəni irsin, milli-mənəvi dəyərlərin yaradıcısı məhz xalqdır. Elə bu mənada təbiətin hər bir xalqa bəxş etdiyi və onun mədəni özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirən ən qiymətli miras da məhz bu dəyərlərdir. Bu gün mədəni dünyanın modern baxışlarında da zamanın tələblərindən irəli gələn tendensiyalar müşahidə edilməkdədir ki, tarixi, memarlıq və etnoqrafik dəyərlərdən turizm məqsədli istifadə məsələsi də bu sırada aktuallığını getdikcə artırır.

II fəslin **“Mədəni irsin qorunması və təbliğində Heydər Əliyev Fondunun rolu”** başlıqlı II yarım-fəslində vurğu əsasən belə bir problemə vurulur ki, bəşəri dəyərlərə hörmətlə yanaşan sivil dünya mədəni irsin qorunması sahəsində bir sıra nailiyyətlərə imza atmaqdadır. Eyni zamanda müasir dövrdə baş verən qloballaşma və sosial dəyişiklik proseslərinin insanlar arasında dialoqa şərait yaratması ilə yanaşı, həm də dözümsüzlük təzahürlərinə yol açdığı, qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üçün vəsait çatışmazlığının bu irsin deqradasiyaya uğraması, yox olması və dağıdılması üçün ciddi təhlükə mənbəyi olduğu, bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin qorunmasının təmin edilməsi ilə əlaqədar yaşanan ümumi narahatlıq, insanlar arasında yaxınlaşmaya, mübadiləyə və qarşılıqlı anlaşmaya rəvac verən amil kimi qeyri-maddi mədəni irs mədəni dünya tərəfindən əvəzsiz bir fenomen kimi dəyərləndirilir. Bu mənada, unikal və universal dəyərləri özündə birləşdirən, ictimai inkişafın xüsusi bir modeli – Azərbaycan modeli get-gedə geniş miqyas alır, bəşər ruhunun Azərbaycan mədəniyyəti adlı unikal bir məhsulu yayılır.

Qeyd edilir ki, Heydər Əliyev Fondu fəaliyyətinin başlanğıc mərhələlərindən üzü bəri özünü Azərbaycan cəmiyyətinə müəyyən etdiyi tədbirlərin real nəticələri ilə təqdim etmişdir. Azərbaycan cəmiyyəti təşkilatın məqsədi, məramı barədə məlumatı hər hansı yazılı proqramlardan, mətbu materiallardan deyil, fondun real fəaliyyət istiqamət-

¹ Галкова О.В. Культурное наследие: структура и содержание понятия. Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания». № 4 (9). Декабрь 2010, с.1-2. www.grani.vspu.ru

lərindən, mədəni irs sahəsində gördüyü işlərin mahiyyətindən öyrənmişdir. Bütün bunlar isə ölkə vətəndaşları ilə bərabər dünyada Azərbaycana bağlı hər kəsin Heydər Əliyev Fonduna inamını formalaşdırmışdır. Xüsusilə də, Fondun rəhbəri, YUNESKO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın mədəniyyət sahəsində irəli sürdüyü təşəbbüslər, onun himayəsi ilə həyata keçirilən proqram və layihələr Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin dünyaya tanınması üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Fond azərbaycançılıq ideyalarının carçısı olaraq Azərbaycandan kənarda da amalıni gerçəkləşdirmək yönündə irimiqyaslı layihələri ilə çıxış edir. Onun böyük təşəbbüsü ilə müasir dövrümüzdə fondun ABŞ, Rusiya Federasiyası, Rumıniya və Türkiyədə nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. Sözsüz ki, belə bir dövlətlərdə nümayəndəliklərin yaranması Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında əhəmiyyətlidir. Xüsusən, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyətinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasında birmənalı olaraq fəaliyyətini davam etdirir. Hər il Moskva, Berlin, Strasburq, Brüssel, Buxarest, Cenevrə, Ankara, İstanbul, Paris, Praqa, Vaşinqton, Nyu-York, Varşava, London, Haaqa, Dubay, Kiyev, Tiflis kimi mədəniyyət mərkəzlərində mədəni irsimizin, xüsusilə də işğala məruz qalmış maddi və mənəvi dəyərlərimizin mühafizəsi və geri qaytarılması yönündə təbliğati işlər görülür.

Heydər Əliyev Fondu mədəni əlaqələr yaratdığı ölkələrin demokratik təsisatlarını, mədəni irsin mühafizəsinə dair qanunlarını öyrənərək beynəlxalq təcrübənin Azərbaycan mühitinə tətbiqini stimullaşdırır və həmçinin bu sahədəki problemləri dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırır. Bu mənada mədəni irsin qorunması və turizm məqsədli istifadənin səmərəli yolları istiqamətində yeni mədəni layihələrin icrasına, habelə muzeyşünaslıq aspektli tədqiqatların aparılmasına təkan verir.

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və praktiki fəaliyyəti sayəsində neçə-neçə abidələrimiz Ümumdünya İrsinin siyahısına daxil edilmiş, qeyri-maddi mədəni irsimiz YUNESKO tərəfindən dünyanın “Qeyri-maddi mədəni irs siyasına” salınmışdır.

“Dövlət mədəniyyət siyasətində mədəni irsin mühafizə və istifadəsi məsələləri” başlıqlı III fəslin **“Mədəni irsin mühafizəsi sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq”** adlı yarım-fəslində mədəni irs həm də insanların tarix boyunca topladıqları təcrübələrin və ənənələrin davamlılığını, gələcəyin doğru qurulmasını təmin edən bir fenomen kimi araşdırılır. Göstərilir ki, mədəni irs, ona miras keyfiyyətini verən dünyəvi dəyərlərlə yanaşı gənclərə yeni öyrənmə və inkişaf imkanları verdiyi, insanlara gözəl duyğular və xoş xatirələr yaşat-

dığı, yaradıcılığı və kəşfetmə duyğusunu bəslədiyi, dünyagörüşümüzü zənginləşdirdiyi və hamımızın keçmişimizdən öyrənəcək çox şeyimiz olduğu üçün qorunmalıdır¹. Həm də bu səbəbdən ki, müasir dünyada mədəni irsin tanınmasının çərçivəsi getdikcə genişlənmiş və zənginləşmişdir. Müasir kulturoloji düşüncədə əsasən, abidə əsərlərin tanınması və qorunması anlayışından daha əhatəli olan və insana aid bütün mədəni dəyərləri ehtiva edən bir mədəni irs anlayışı qəbul edilmişdir. Bu dinamik bir prosesdir və dövrün ehtiyaclarına görə mədəni irsin tərfi zaman-zaman yenidən şərh edilməkdədir. İnsan haqları, mədəni çeşidlilik (müxtəliflik) və bərabərlik vurğusu, mədəni irslə bağlı təriflər və sənədlər üçün təməl terminlərdir.

Günümüzdə YUNESKO, İCOMOS və digər müvafiq beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan müqavilələrdə, beynəlxalq hüquq mətnlərində, eləcə də milli səviyyədə qəbul edilmiş qanun və sərəncamlarda işlədilən mədəni irs kateqoriyaları bu şəkildə təsnif edilmişdir: 1. Maddi mədəni irs: Daşınar mədəni irs (tablolar, heykəllər, sikkələr, əl yazmaları, arxeoloji əsərlər və s.) və daşınmaz mədəni irs (abidələr, arxeoloji məkanlar, tarixi şəhər qalıqları və s.); 2. Sualtı mədəni irs (bataqlıqlar, sualtı xarabalıq və şəhərlər); 3. Qeyri-maddi mədəni irs (şifahi ənənələr, tamaşa sənətləri, rituallar və s.); 4. Təbii irs (mədəni mahiyyəti olan təbii məkanlar, mədəni peyzajlar kimi fiziki, bioloji və geoloji formasiyalar və s.). Azərbaycanın dövlət mədəniyyət siyasətində də mədəni irsin mühafizəsi, tədqiqi və istifadəsi məsələlərində beynəlxalq sənədlərin tələblərinə və Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə istinad edilir.

Tədqiqat işində mədəni irsin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa önəm verən Azərbaycanın dövlət prioritetlərində mədəni dəyərlərin Avropa İttifaqı ölkələri və onun hüdudlarından kənarda hərəkətinin hüquqi cəhətdən nizamlanmasına, bir ölkədən başqa ölkəyə daşınmasının hüquqi cəhətdən tənzimlənməsinə, mədəni irs obyektlərinin başqa ölkəyə daşınma səbəblərinə, daşınma prosesində tərtib edilən sənədlərə riayət edilməsi məsələləri də öyrənilir. İnkişaf etmiş ölkələrin mədəni irslə bağlı prioritetlərinə, o cümlədən, Avropa ölkələrinin mədəni irslə bağlı siyasətinin məzmununa diqqət yetirilir. Bu ölkələrin qanunvericiliklərində “mədəni irs” anlayışının mahiyyəti və növləri, mədəni irsin mühafizəsi, istifadəsi qaydaları araşdırılır və bu təcrübənin elmi-praktik baxımdan tətbiqi yolları muzeyşünaslıq aspektində təhlil edilir.

“Turizmin inkişafı baxımından muzey işinin təşkili, muzeyləşdirmə və mədəni irs obyektlərinin istifadəyə verilməsinin perspektivləri” başlıqlı

¹ Süleymanlı M.A. Mədəniyyətin dəyər statuslu fenomeni – mədəni irs. “Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiyası” (AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu), Bakı, 2010, №1, s.188-189.

II yarımfəsildə diqqət ilk növbədə praktik məsələlərə yönəldilir. Qeyd edilir ki, hazırda mədəni irsin rəngarəngliyini, milli zənginlikləri qloballaşma prosesinin mənfi təzahürlərindən qorumaq; tarixən fərqli səbəblərdən dünya muzeylərində mühafizə olunan, əksər hallarda isə başqa xalqların adına yazılan bir çox mədəniyyət abidələri və sənət əsərlərini düzgün təqdim və təbliğini təmin etmək; milli-mədəni irsin mühafizəsini və dünya muzeylərində nümayişini təmin etmək kimi prioritet məsələlər Azərbaycan muzeyşünaslığı qarşısında duran ən zəruri və aktual vəzifələrdəndir.

Bu mənada ki, mədəni irs, keçmişlə bu gün arasında bağlantı quraraq, içində yaşanan mədəniyyətə və dünyaya bir təməl yaradır. Gələcəyin qurulmasının sağlam bir bünövrəsi olan mədəni irs, mənəvi mənada da insan həyatını zənginləşdirir. Mədəni irs mərkəzləri olan muzeylər də günün tələblərinə cavab vermək üçün işlərini sosiomədəni, iqtisadi və siyasi həyatın təbii bir hissəsinə çevrilmək istiqamətində təşkil etməyə cəhd edir. Belə bir ehtiyac muzeylərin maliyyələşdirilməsinə də bazar iqtisadiyyatı çərçivəsində baxılma zərurətini aktuallaşdırır.

Muzeylərin mədəni irsdən turizm məqsədli istifadəsi sahəsində ənənəvi formalarla yanaşı, sponsorluq, hamilik və xeyriyyəçilik də əhəmiyyətli yer tutur. Hazırda reklam kampaniyaları və aksiyaların təşkili zamanı mədəni proqramlar, müsabiqə, sərgi kimi vasitələrdən istifadə də geniş yayılmışdır.

Turizm infrastrukturunda muzeylərə diqqətin artması, unikal mədəni irs nümunələrinin qorunması və ümumdünya irs siyahısına salınması kimi yeniliklər muzey işinin təşkili baxımından muzey işçilərinin qarşısında da yeni vəzifələr qoyur ki, burada praktik fəaliyyətlərlə paralel muzeyşünaslıq tədqiqatları da əhəmiyyət kəsb edir. Bu vəzifələrin icrası isə muzey işinin təşkilinin mütərəqqi dünya təcrübəsi, yeni metod və üsullar əsasında həyata keçirilməsini diktə edir.

Yarımfəsildə mədəni irsin mühafizəsinin müasir formalarından biri kimi muzeyləşdirmənin mahiyyəti təhlil edilir, muzeyləşdirmə ideyasının yaranma tarixinə dair elmi bilgiler verilir. Açıq səma altında muzeylərin təşəkkülü (XIX əsrin ortaları) mərhələsindən bəhs edərkən muzey-skansenlər ilk açıq səma altında muzeylər kimi təqdim edilir. Açıq səma altında muzeylərin vətəni kimi Avropa təcrübəsi öyrənilir, mədəni irs obyektlərinin muzeyləşdirilməsinin əsas meyarları açıqlanır və açıq səma altında muzeylərin yeni forması kimi ekomuzeylərin təşəkkülü zərurətinə diqqət yetirilir.

Yarımfəsildə mədəni irs obyektlərinin istifadəyə verilməsi problemi də araşdırılır. “Mədəni irs obyekti” anlayışı açıqlanır, mədəni irs obyektlərinin rəngarəngliyinə, tarix və mədəniyyət abidələrindən istifadənin mümkün istiqamətlərinə və istifadə prosesində onların mühafizə məsələlərinə diqqət

yetirilir. Mədəni irs obyektlərinin özəlləşdirilməsi istiqamətində xarici ölkələrin təcrübəsinin tətbiqi problemləri və istifadə prosesində mədəni irs obyektlərinin profilaktik tədbirləri (təmiri, bərpası, konservasiyası) muzeyşünaslığın meyarları çərçivəsində araşdırılır.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilərək bu qənaətə gəlinir ki, mədəni irsdən turizm məqsədli istifadənin səmərəliliyi üçün ölkənin mədəni turizm istiqamətlərinin və inkişaf mexanizmlərinin tədqiqi vacibdir. Bununla yanaşı muzeydənkənar abidələrin mədəni turizm əhəmiyyəti baxımından bölgələrdə infrastruktur obyektlərin yaradılması və sosial-mədəni servisin inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğundur.

Araşdırmaların nəticəsi bunu deməyə əsas verir ki, muzey işinin modernləşdirilməsini təmin edən texniki təchizat, kompüterləşdirmə və multi-mediya, internet şəbəkəsinə, avtomatlaşdırma sisteminə qoşulma, ekspozisiyanın audio-vizual və müasir avadanlıqlarla təminatı, sosial-mədəni tədbirlərin təşkili günün tələbidir və bunun üçün aşağıdakı məsələlər diqqətə alınmalıdır:

- Muzeylərdə informasiya texnologiyalarının tətbiqi həm də konservasiya və bərpa məsələlərinin, muzeylərdə aparılan elmi tədqiqat işlərinin modernləşməsi deməkdir. Son illərdə əhalinin, eləcə də xarici qonaqların muzeylərə marağının artması nəzərə alınaraq mədəni turizmin təşkilində muzeylərin İKT ilə təminatı prioritet məsələ səviyyəsinə qaldırılmalıdır.

- Muzey idarəçiliyinin bazar iqtisadiyyatının tələbləri üzərində qurulması üçün muzey menecmentinin formalaşdırılması qaçılmazdır. Muzeylərin maddi-texniki bazasının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması və muzey işçilərinin maddi-sosial ehtiyaclarının təminatı məsələləri də problematikiidir.

- Muzey marketinqinin inkişafı baxımından ənənəvi formalar (buklet, broşürə, açıqca və s. satışı) yetərli olmadığı üçün muzeylə ziyarətçilər arasında yeni biznes münasibətlərinin qurulması xüsusi aktualıq kəsb edir.

- Muzeydaxili məlumat bazaları əsasında avtomatlaşdırılmış muzey kolleksiyalarının qeydiyyat sistemlərinin yaradılması təcrübəsinin tətbiqi modernləşmənin zəruri ehtiyacları sırasındadır.

- Konfrans turizminə rəvac vermək baxımından muzeylərdə interaktiv vasitələrinin tətbiqində rəqəmsal görüntülərin istifadəsində dünya təcrübəsinin tətbiqinə ehtiyac vardır. Həmçinin multi-medianın tətbiqi, elektron kataloqların hazırlanması modern ekspozisiya sistemlərinin qurulması baxımından yeni üföqlər açacaq, internet sisteminə qoşulmuş muzeylərin qlobal muzeylər şəbəkəsində veb səhifələri, ünvanları və s. yayım resursları genişlənəcəkdir.

- Yeni texnologiyaların, iş üsullarının, metodlarının tətbiqi, avtomatlaşdırma və kompüter-internet sisteminə keçid, qeyri-maddi – virtual muzeylərin yaranması muzey işinin proqramlaşdırılması mənasında alternativsizdir. Bu mənada hər bir muzeyin virtual variantının yaradılması vacib və zəruridir.

**Dissertasiyanın əsas məzmunu iddiaçının aşağıdakı
əsərlərində öz əksini tapmışdır:**

1. Mədəni irsin təbliğatında turizmin rolu. Bakalavr pilləsi üçün metodiki vəsait (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 2 oktyabr 2012-ci il tarixli 1541 nömrəli əmrinə əsasən çap edilmişdir). Bakı, Azərbaycan Turizm İnstitutu, 2012, 22 s.
2. Azərbaycanın muzeydənkənar milli-mədəni irs nümunələrinin turizmde istifadə imkanları ADMİU-nun elmi əsərləri, Bakı, 2013, №16, s.47-55.
3. Azərbaycanda xatirə abidələrinin və muzeylərinin yaranma tarixi. Bakalavr pilləsi üçün metodik vəsait (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 26 noyabr 2014-cü il tarixli 1168 nömrəli əmrinə əsasən çap edilmişdir). Bakı, Azərbaycan Turizm İnstitutu, 2014, 44 s.
4. Azərbaycanda dini abidələrin yaranması və inkişaf tarixi. Bakalavr pilləsi üçün metodik vəsait (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 26-noyabr 2014-cü il tarixli 1168 nömrəli əmrinə əsasən çap edilmişdir). Bakı, Azərbaycan Turizm İnstitutu, 2014, 46 s.
5. Azərbaycanda muzeylər, muzey qoruqları, turizm bölgələri və tarixi abidələr. “Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları” beynəlxalq jurnalı. Bakı: Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, 2015, № 1, s.66-72.
6. Традиционные виды ремесел Азербайджана находящиеся в музеях мира. «Наукова-виробничий журнал». Держава Та Регіони. Гуманітарні науки. України, Класичний приватний університет, 2015, № 2 (41), стр.93-96.
7. Azərbaycanda mədəni irsin qorunması və inkişafında muzeylərin və turizmin rolu. “Təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri” jurnalı. Bakı: Təknur, 2015, №1-2 (16), s.136-143.
8. Əcnəbilər tərəfindən dünya muzeylərinə aparılan Azərbaycan milli sənət inciləri. Müasir dövrdə effektiv idarəetmənin problemləri mövzusunda respublika konfransının materialları (24-25 oktyabr). Bakı: ATMU, 2015, s.73-78.
9. Qarabağda məhv edilən mədəni irs. “Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları” beynəlxalq jurnalı. Bakı: Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, 2015, № 2, s.112-117.
10. Azerbaijani Rugs as a cultural heritage of Azerbaijan in the biggest museums of the world / Science and Education. Materials of the X international research and practice conference. Vol.II December 9-10, 2015. Munich, Germany, 2015, s.290-296.

11. Mədəni irsin integrasiyasında turizmin rolu. “Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları” beynəlxalq jurnalı. Bakı: Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, 2016, №1, s.144-162.
12. Türkiyə Müzelerində Azərbaycan Halıları. Milletlararası Türkiyə-Azərbaycan Münasibətləri Sempozyumu (12-14 Mayıs, 2016). Kastamono/Türkiyə Cumhuriyeti, 2016.
13. Heydər Əliyev və milli mədəniyyətimiz. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Mədəniyyətşünaslıq üzrə Elmi-Metodiki Mərkəz, AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. “Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti” adlı rلمي-praktiki konfransın materialları. Bakı, 5 may 2016, s.121-128.
14. Mədəni müxtəlifliyin turizmin inkişafına təsirinin Azərbaycan modeli. “Azərbaycanda multikulturalizm yaşam tərzidir” mövzusunda respublika konfransının materialları (21-22 may 2016). Bakı: ATMU, 2016, s.121-127.
15. Kafkas Ülkeleri və Türkiyə Arasındaki İktisadi İlişkilərin Bölge Turizmine Etkisi. 2. Uluslararası Kafkasya – Orta Asya Dış Ticaret və Lojistik Kongresi (20-22 Ekim 2016). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2016, s.491-497.

**МУЗЕЕВЕДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ
ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, шести подглав, заключения и списка использованной литературы. Во введении обосновывается актуальность темы, рассматривается научная разработанность, объект, предмет исследования, цель, задачи, методы исследования, научная новизна, подчёркивается теоретическая и практическая значимость диссертации.

В первой главе – «Направления музейной деятельности, определяющие культурное наследие в качестве ресурса туризма» рассматриваются музеи как традиционные центры охраны культурного наследия, они исследуются в контексте деятельности ICOM. В главе рассматриваются вопросы организации инфраструктуры и ресурсов туризма относительно привлечения культурного наследия, анализируется практическая база, выявляются нормативно-правовые аспекты рационального использования объектов культурного наследия в качестве ресурса туризма.

Во второй главе – «Феномен туризма в контексте азербайджанского мультикультурализма и музееведческий аспект статуса материально-духовных ценностей» – исследуется значимость культурного наследия как потенциала туризма, роль деятельности Фонда Гейдара Алиева в сохранении объектов культурного наследия; сопоставляются приоритеты ICOM в данном направлении, степень заинтересованности туристов, эффективные направления музейной деятельности. С научной точки зрения исследуется феномен мультикультурализма в контексте привлечения его в качестве ресурса туризма.

В третьей главе – «Вопросы охраны и использования культурного наследия в государственной политике по культуре» -анализируются основные критерии при музеефикации объектов культурного наследия, перспективы их реставрации и консервации в контексте туристского использования, предыдущий международный опыт в данной дестинации.

В заключении диссертации обобщаются основные положения исследования и подводится итог проведенным исследованиям. Ссылаясь на убеждения, полученные в результате исследования, даются рекомендации и предложения.

**MUSEOLOGY ASPECTS OF CULTURAL HERITAGE USED IN
TOURISM ORGANIZATION IN AZERBAIJAN**

SUMMARY

The dissertation consists of introduction, three chapters, six subchapters, results and the list of literature used. In introduction, actuality of the topic is pointed out, scientific innovation of the research, goal and duties, methodological basis, theoretical and practical significance are demonstrated.

In chapter I of the dissertation titled “Directions of museum activities used for the cultural heritage organization in tourism”, museums are analyzed as traditional protection centers for cultural heritage. Museum duties, such as protection of cultural heritage in the area of demonstration and popularization, pointed out by International Museum Organization are highlighted. Museology directions of cultural heritage used for creation of tourism infrastructure and resources are researched. Practical results of regulatory basis of cultural heritage usage by museums for tourism are explained.

Chapter II titled “Tourism phenomenon in multicultural society of Azerbaijan and museology aspects of the status of material and moral values” reveals decisive role of cultural heritage objects in the research of tourism potential; the idea of cultural heritage as the main goal of cultural tourism is introduced. Interest of tourists in cultural heritage objects and priorities of the International Tourism Organization are comparatively analyzed. Ways of efficient usage of museums for materialization of tourism programs are researched. Scientific analysis is provided for cultural variety and context of originality of cultural heritage usage in tourism. The role of Heydar Aliyev Foundation in protection and promotion of material heritage is valued.

In chapter III titled “Missions of protection and usage of cultural heritage in the cultural state policy”, the concept of preserving cultural heritage in museums as one of its modern forms of protection and main criterions of open-sky museums and cultural heritage objects preservation in museums are analyzed. Cultural heritage objects maintenance, restoration, conservation and utilization perspectives for tourism development are researched. Application of international experience and cooperation cases with international organizations in the area of cultural heritage protection are found out.

In the results section of the dissertation, the main research thesis is generalized and the conducted research is summed up. Findings obtained as a result of analysis are supported by suggestions and recommendations.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА**

На правах рукописи

БЮСАЛЯ ВЕЛИ ГЫЗЫ МАМЕДЗАДЕ

**МУЗЕЕВЕДЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ
ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Специальность: 6220.01 – Музееведение

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по искусствоведению**

ВАКУ – 2016

